

Menneisyydessä on muistettavaa ehkä liikaakin

Historia on Virolle samanaikaisesti voimavara ja rasite

Pertti Grönholm

Virossa on muisteltu tänä syksynä 20 vuoden takaisia mullistuksia. Vuosien 1987–1991 laulavasta vallankumouksesta, joka itsekin sai käyttövoimansa historiasta ja kansallisen muistin elvyttämisestä, on tullut tärkeä osa nyky-Viron vapautumiskertomusta, jolle on omat muistopäivänsä ja -merkkinsä. Toinen maailmansota, miehitykset ja neuvosto aika eivät silti ole jättäneet rauhaan Viroa, vaan historia on noussut kummittelemaan yhä uusin tavoin.

Tästä vakavimpia esimerkkejä ovat olleet kiistat muistamisen oikeudesta sekä Viron imagoa värittäneet kysymykset vuosikymmenten takaisten ihmisoikeusrikosten selvittämisestä. Myös historian kouluopetus, muistomerkit ja poliitikkojen historiantulkinnat ovat olleet toistuvia puheenaiheita 2000-luvulla.

Laulavassa vallankumouksessa historiantutkijat eivät olleet Virossa vain muistin palauttajia, vaan heistä moni lähti politiikkaan luopuen tutkijanurasta. Näin historian ammattilaiset myös muokkasivat vahvasti sitä, miten historiallinen tieto, kansalliset myytit ja kertomukset sekä muistamisen tavat ovat läsnä nyky-Virossa. Vuosien 1991–1994 Viroa on sanottu hieman liioitellen historioitsijoiden tasavallaksi. Nimitys kuvaa tilannetta, jossa historiantutkijoista ja muista akateemisista menneisyyden tulkitsijoista oli tullut Viron näkyvimpiä poliitikkoja, tunnetuimpina presidentti Lennart Meri ja pääministeri Mart Laar. Koska virolaiset kokivat historiansa suurelta osin vaietuksi ja vääristellyksi, myös Viron tasavallan poliittisen johdon odotettiin jatkavan historian kansallistamista.

Valtio muistaa uhreja ja sankareita

Valtiollinen voittojen ja tappioiden muistaminen, joka oli alkanut jo 1930-luvulla, elvytettiin mm. erilaisten muisto- ja juhlapäivien muodossa 1990-luvun alkupuolella. Osa juhlapäivistä periytyi ensimmäisen tasavallan ajalta, mutta monia uusiakin luotiin. Nyky-Virossa muistellaan historiaa mm. itsenäisyyspäivän (24.2.1918), voitonpäivän (23.6.1919) ja Tarton rauhan (2.2.1920) lisäksi myös välirauhan päivänä (3.1.1920), sopimisen ja sodan uhrien muistopäivänä (8.5.1945), pakkokyydityksistä muistuttavina surunpäivinä (14.6.1941 ja 25.3.1949), vastarinnanpäivänä (22.9.1944) sekä itsenäisyyden palauttamisen päivänä (20.8.1991).

Kun Viro aloitti "paluun Eurooppaan" 1990-luvun puolivälissä maan hakiessa sekä Naton että EU:n jäsenyyttä, historia sai uusia poliittisia merkityksiä; presidentti Meren johdolla Viro esitteli itsensä eurooppalaisen sivistyksen sijaiskärsijänä ja selviytyjäkansana, joka oli läpäissyt totalitarismin aiheuttamat koettelemukset, vaikka demokraattinen länsi olikin sen hylännyt. Kertomuksella vedottiin niin Euroopan unioniin kuin Yhdysvaltoihinkin sekä nostatettiin kansallista itsetuntoa. Viron venäjänkieliseen väestöön kertomus, jossa neuvostomenneisyys nähtiin yksiselitteisen synkkänä ja tuomittavana, ei luonnollisesti vedonnut.

Totuuskomissioita ja oikeudenkäyntejä

Traumaattisen lähihistorian tutkimus ja tilinteko kansallissosialismin ja kommunismin nimissä tehdyistä rikoksista käynnistyi vuosituhaten taitteessa. Max Jakobsonin johtama kansainvälinen, vuodesta 1940 alkaen tapahtuneita ihmisoikeuksien loukkauksia Viron tasavallan alueella selvittänyt komissio aloitti työnsä vuonna 1999. Lähes vuosikymmenen kestäneen selvityksen jälkeen komissio totesi, että sekä Saksan ja Neuvostoliiton miehityshallintojen että virolaisten omien elinten, kuten Omakaitsen ja poliisijoukkojen olleen vastuullisia Virossa tehdyistä joukkomurhista ja muista ihmisoikeusrikoksista.

Komissio totesi, että historialliset olosuhteet tekivät Virossa "uhrikansakunnan", mutta samalla se muistutti, että vaikea asema ei oikeuttanut siviilien joukkosurmia. Virossa on 2000-luvulla myös tuomittu muutamia neuvosto aikaisten ihmisoikeusrikosten virolaisia toimeenpanijoita. Juutalaisten ja kommunistien joukkomurhiin osallistuneita virolaisia tuomittiin kuolemaan Neuvosto-Virossa jo 1960-luvulla, mutta myös nyky-Viroa on painostettu jatkamaan siviilien tappamisiin epäiltyjen saattamista oikeuden tuomittaviksi. Virolaisten vieminen oikeuteen ei ole helppoa, sillä varsinkin neuvostovallan aikaisten hirmutekojen tuomitseminen ja oikeudenkäynnit Baltiassa ovat väistämättä Venäjän mielenkiinnon kohteena ja ne vaikuttavat helposti maiden suhteisiin.

Monumenttisodat paljastivat ristiriitoja

Menneisyyden haamut ovat näyttäytyneet myös lukuisissa muistomerkikiistoissa, kuten Lihulan virolaisten Waffen SS-miesten muistomerkin (2004) ja Tallinnan Pronssisoturimellakoiden (2007) yhteydessä. Kiistoissa törmäsivät yhteen paitsi erilaiset historiakertomukset, myös käsitykset oikeudesta muistella oman yhteisön voittoja, tappioita ja uhrauksia.

Kiistat ovat olleet jatkoa koko 1900-luvun kestäneelle muistin maiseman muokkaukselle Virossa. Vallanpitäjien vaihtuminen Venäjän tsaarista ja baltiansaksalaisesta aatelistosta Viron tasavaltaan, Konstantin Pätsin autoritarismiin, neuvostovaltaan, saksalaismiehitykseen, uudelleen neuvostovaltaan ja lopulta Viron tasavallan itsenäisyyden palauttamiseen on muovannut aina paitsi historiantulkintoja, myös julkisen muistamisen sisältöjä ja tapoja.

Pronssisoturimellakat paljastivat ne ongelmat, joita poissulkeva, etnisyyttä korostava nationalismi sekä uhrikertomusta mukaileva historian käyttö voi aiheuttaa; venäjänkielisen vähemmistön rooli virolaiskansallisessa historiassa on jäänyt ulkopuoliseksi, mikä on ollut omiaan altistamaan Viron venäjänkieliset Putinin ja Medvedevin Venäjän suurvaltanostalgiselle identiteettipolitiikalle ja sitä tukevalle historiantulkinnalle.

Viron poliittinen johto on ollut tietoinen historiallisen tiedon, toisiinsa törmäävien tulkintojen ja kertomusten ristiriitaisista merkityksistä. Maan hallitukset ja presidentit ovat toisaalta pitäneet kiinni kansallismielisestä historiapolitiikasta, mutta samalla pyrkineet lieventämään vastakkainasetteluita ja korostaneet kaikkien oikeutta muistaa menneisyyttä omalla tavallaan.

Menneisyyden pyhittäminen luo ongelmia

Monien jälkisosialististen valtioiden tavoin Viro on tuottanut kansallista identiteettiä ja pyrkinyt turvaamaan kansainvälisen asemansa käyttämällä historiallisten kokemusten ja kertomusten voimaa. Ongelmalliseksi tällainen identiteettipolitiikka tulee silloin, kun yhteisön kulttuurinen muisti ja muistamisen tavat yritetään sakralisoida ja tehdä niistä uskonnon korvike. Jos valtiojohto pyrkii monopolisoimaan sen, mitä ja miten mennyttä muistetaan, se on omiaan tuottamaan ristiriitoja ja vaikeuttamaan esimerkiksi vähemmistöjen integroitumista yhteiskuntaan. Tällöin historiasta tulee taakka.

Menneisyyden pyhittäminen on varsin ongelmallinen keino hallita historiaa, sillä se perustuu kapeaan näkökulmaan ja ajatukseen yhdestä totuudesta. Silti sekä Virossa, muissa Baltian maissa kuin Venäjälläkin on 2000-luvun jälkipuolella nähty vastakkaistakin kehitystä; historiantutkijat ovat alkaneet kritisoida poliitikkojen puuttumista historian tulkintaan ja menneen muistamiseen. Silti esimerkiksi presidentti Toomas Ilves on pitänyt tiukasti kiinni tästä oikeudestaan.

Kirjoittaja on yleisen historian dosentti ja tutkija Turun yliopistossa.